

Жахон адабиёти тараккиётидан маълумки, ҳар бир халқ тарихида, ижтимоий ва маданий ҳаётида ўзининг сезиларли «муҳри», табаррук «из»ларини қолдирган улкан санъаткорлар бор. Улар ўзларининг ҳаётий фаолиятлари ва ижодларини ҳамиша оддий меҳнаткаш халқ тақдири билан бирга ҳис қилганликлари, ҳар қандай шароитда ҳам халқ дарди, орзу-умидларига ҳамдард ва ҳамнафас бўла олмаганликлари учун ҳам умри боқий ва буюқдирлар. Бундай санъаткорлар ҳақида тарихдан жуда кўп сиймоларнинг номларини мисол тариқасида келтириб ўтиш мумкин: Фирдавсий, Низомий, Навоий, Жомий, Саъдий, Ғолибий, Пушкин, Махтумқули, Лермонтов, Некрасов, Абай, Толстой ... Қардош коракалпок халқининг фарзанди, бу халқ адабиётининг фаҳри ва асосчиси, демократ шоир Бердак ҳам юқорида қайд қилинган машҳур санъаткорлар сирасига мансубдир.

Бердак XIX асрда, Туркистон ўлкасидаги феодал хонликларда, ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаёт низоҳатида оғир, мураккаб шароитларга тушиб қолган ва Ўрта Осиёни Россия босиб олинган даврда яшади ва ижод этди. Шоир 73 йил умр кўрди, унинг қарийб ярим асрдан мўлроғини бадиий ижоддек машаққатли, масъулиятли, лекин шарафли ишга бағишлади.

Авлодларга 20 минг мисрадан зиёд шеър, халқ ҳаёти ва қурашининг турли даврларини бадиий шаклда кўрсатиб беришга бағишланган ўнга яқин йирик эпик достонларни мерос этиб қолдирди.

Шоир эдим, кўзим кўрганин ёздим,
Кўнглимнинг сезганин, билганин ёздим,
Замон жафосидан саргайдим, ордим,
Келурми деб яхши қунлар халқ учун
деб ёзган шоирнинг қалб сўзлари ҳаққонийлигини тарихий фактлар мисолида ҳам кўриш мумкин.

Маълумки, коракалпок халқининг Нўғой ўрдасидан ажралиб чиққандан кейинги (XVI аср) тарихий тақдири Туркистон ўлкасидаги турли хонликлар территориясида яшовчи ҳар хил халқлар, асосан ўзбек халқининг тақдири билан мустаҳкам боғлиқ бўлиб қолди. Бироқ феодал зулмат ҳукмрон бўлган ўлкада бу жабрдийда, тарихнинг беомон фожиаларига кўп марта дучор этилган халқнинг меҳнаткаш фарзандлари ўз эрқлари, ҳақ-ҳуқуқларига эга эмас эдилар. Бундай аянчли ҳол, Жиян Жиров айтганидек, коракалпокларнинг «поскан ел», яъни дарбадар халқ бўлиб, Бердак таъқидлаганидек «юз йил кўним билмай» кўчиб юрган. Бир томондан, Хива хонларининг «марҳамати» сифатида «инъом» этилган Орол денгизининг шўрхоқ ва қумлоқ дашт-биёбонлари, Амунинг қуйи қисмлари бу меҳнаткаш халқ иқтисодий тараккиётини чеклар, доимий сувсизлик, манзил ерларнинг оғир табиати уларнинг ҳамроҳи эди. Иккинчи томондан, анча миқдордаги бўлиқ, сувга сероб, серҳосил ерларни эгаллаб олган бир гуруҳ маҳаллий бойлар ва бийлар зўравонлиги, оталиқ ва хон томонидан тайинланган ноибларнинг шафқатсиз эксплуатацияси, Хива хонлари белгилаган сон-саноксиз солиқлар халқнинг тинка-мадорини қуритар эди. Ҳаётнинг мазкур аччиқ ҳақиқати коракалпок фольклорида, XIX аср бошларига келиб коракалпок халқи орасидан етишиб чиққан ёзма адабиёт вакиллари Жиян жиров, Қунхўжа, Ажиниёз ва низоҳат Бердак ижодида ўчмас из қолдирди. Жумладан, Жиян жировнинг - машҳур «Поскан ел» достонида коракалпок халқининг жунгор ва қозоқ хонлари босқинидан кейин

Орол бўйларига тарихий кўчишининг огир манзаралари ўз ифодасини топса, бу давр адабиётининг йирик вакили Кунхўжанинг «Чўпонлар», «Ок камиш», «Унутмасман», «Туя экансан», «Халк билан», «Менинг болам», «Бой боласи» каби асарларида халкнинг огир, машаккатларга тўла хаёти тасвирланади. Замонасининг ажойиб лирик шоири Ажиниёзнинг шеър ва газалларида, «Бўзатов» номли машхур поэмасида ўша давр коракалпок хаёти ва турмушининг тўлақонли манзаралари санъаткорона, кўхна Шарк шеърляти анъаналари услубида акс этди. Бердак эса бу санъаткорлар анъаналарининг конуний вориси, улар асос солган адабиётнинг тараккий эттирувчиси бўлиб майдонга келди. Бердак ўз устозлари изидан бориб, баъзан улар билан ёнма-ён ижод қилиб, коракалпок мумтоз адабиёти анъаналарини ўзига хос йўсинда давом эттирди. Бердакнинг таржимаи ҳолидан маълумки, у камбагал баликчи оиласида туғилиб ўсган. Тахминан 10 ёшларида ҳам ота, ҳам онадан етим қолган бўлгуси шоир талай йиллар бойлар эшигида кун кечиради. Бердак дастлаб эски мактабда, кейинроқ эса мадрасада таҳсил кўради. Ўн ёшларида ўзича шеърлар тўқий бошлаган шоир талай муддат ижодий изланишлардан кейин замонасининг машхур шоири Кунхўжа хузурига бориб, шоирнинг ўзи эътироф этганидек: «бир ярим ой бирга бўлиб, ёзганларини тинглатиб, нуксонларини ўнглаб, ўлан завкин тотиб» қайтади. Бердак яшаб ижод этган шароитда ўзбек, коракалпок, туркман ва бошқа қардош халқлар орасида халқ китоблари кенг тарқалган эди. Коракалпок халқи орасидан чиққан айрим саводли кишилар, яъни «қиссахон»лар ҳар хил тўй ва маъракаларда «Тохир - Зухра», «Баҳром - Гуландом», «Қиссасул анбиё» каби дунёвий, ишқий-романтик ёки мифологик, мифологик-афсонавий мавзулардаги асарларни ўқиб берар эдилар. Бердак даврининг саводли, илгор кишиси бўлганлиги сабабли унинг бу хилдаги асарлардан ҳам хабардор эканлиги «Айралик-айралик» радифли шеърдан маълум бўлади:

Айриликнинг жабри ёмон,

Бошда ҳар кун охир замон,

Баҳром- Гуландом шудостон,

Ёмон айралик-айралик,

«Айралик» шеъри яна шу жиҳатдан муҳимки, бу асар Бердак ва ўзбек фольклори ўзаро муносабатларини анча ойдинлаштиришга асос бўла олади.

Ўзбек халқ поэзиясида ошиқ-маъшуклар дарди ёки меҳнатқаш инсоннинг зулмат замонасидан норозиликлари «Айралик» ёки «Айралик-айралик» радифли асарлар орқали алоҳида таъқидланган ҳоллар кўп учрайди. Бу хусусият ўзбек халқ дostonларига ҳам тааллуқли бўлиб, айрим дostonлар қахрамонлари тақдири, рухий-психологик ҳолатларини очиқ берувчи характерли факторга айланган.

Бердак шеърляти ва ўзбек халқ кўшиклари орасида шаклий ва мазмуний ҳам оҳанглик мавжуд. Фикримизни асослаш учун шундай мисолларга мурожаат этамиз. Бердак адабий меросида «Олтиқиз» сарлавҳали ҳазил шеър бор. Унинг қисқача мазмуни шундай:

Бибиойим, Гулойим, Мохида, Оруҳон, Гулимхонва Равшан исмли қизлар Қўсимбет қал деган кишининг аравасига миниб, хайит-маърақа сайлига йўл олишади. Қўсимбет қал қизлар

шўхлиги, қувончли қайфияти ва гўзаллигига махлиё бўлиб от жilовини қўлдан қўйиб юборганлигини, арава эса йўлдан чиқиб тамоман бошқа томонга кетиб қолганлигини сезмай қолади. Оқибат шу бўладики, арава эски бир қудуққа ағдарилиб кетади... Ўзбек халқ кўшиклари орасида ҳам «олти» рақами билан бошланувчи, қиз-қувонлар

таърифига багишланган хазил термалар талайгина. Масалан, Хоразм халк термаларидан «Олти халфа»нинг айрим бандларини Бердак шеърига киёслайлик:

«Олти халфа»

Олти халфа бири Ойша,
Узуклари кўша-кўша,
Бордим томлар оша-оша

Элга балли олти халфа.

«Олти киз»

Иккинчи кизи Мохида,
Ок юзи ойдан зиёда,
Йўл юрмаймиз деб пиёда
От аравага минган экан.

Хар иккала парчада ҳам тасвир объекти килиб олинган шахслар портрети, уларнинг характерига хос хислатлар гавдалантирилган. Фарқи шундаки, ўзбек халк кўшигида банд охирида доимо бир хил радиф сакланади. Бердак шеърида эса аравага минган кизлар кўриниши тасвир этилгач, асосий мазмунга ўтилади. Шеър факат кизларни таърифлаш эмас, балки асар асосий кахрамони Кўсимбет кал нўноклигини хажв килиш ниятида битилганлиги маълум бўлиб туради..

«Олти» раками билан бошланувчи ўзбек халк кўшиклари «Гулёр» («Фаргона халк кўшиклари») тўпламида ҳам бор. Мисол тарикасида ундан баъзи намуналарни келтириб ўтамыз:

Олти кизнинг ичида отинг Анор,
Накш олмадек юзингдан конлар томар.
Накш олмадек юзингдан ўпич, берсанг,
Ўз тенгимнинг ичида кўнглим конар.
Чини билан чакирсанг, мен борайин
Ёлгон билан чакирсанг, бетинг курсин.
Олти кизнинг ичида отинг Турсин
Чини билан сув куйсанг тиниб турсин.

Бердаккача бўлган коракалпок мумтоз адабиёти тарихида мазкур жанрда «шажара»лар, яъни ўтмиш авлодлар хақида, халк тарихий тақдиридаги энг муҳим даврлар, воқеа-ходисалар тўғрисида тарихий-адабий ёки мемуар характердаги «солнома» лар яратилганлиги маълум эмас. Шу сабабли, Бердак ўз «Шажара» дostonини яратар экан, кўхна Шарк адабиётидаги мавжуд анъаналардан, хусусан Хоразмнинг Абулгози, Мунис каби машхур «шажара»чилари ва санъаткорларидан ўрганган, улар ижодидан баҳра олган деб ўйлашга асос бор, деб ўйлаймиз. Бунинг боиси шундаки, хоразмлик муаллифлар яратган «шажара» лар билан Бердак «Шажара»си орасида факат асар номидагина эмас, шакл ва мазмун жиҳатдан ҳам ҳамоҳанглик, ўхшашлик бор: уларнинг барчасида Хоразм воҳаси халқларининг келиб чиқиши ва мамлакатни идора этган ҳукмдорлар таржимаи холига тегишли ходисалар, хонлик ҳаётидаги муҳим

вокеалар тасвир этилади. Фарқи шундаки, хоразмлик муаллифлар яратган аксарият «шажара»лар насрда битилган бўлса, Бердак «Шажара»си назмда ифода этилган. Шуниси характерлики, Бердак «Шажара»сида фақат коракалпок халкининг кўп асрлик тарихидаги муҳим воқеалар таъриф этилибгина қолмасдан, ўзбек халқи билан кечган муштарак ҳаёт, шунингдек ўзбек халқи тарихи ҳам баъбаравар тилга олинади. Бердак «Шажара» достонининг бу хусусияти асарнинг ҳам ўзбек, ҳам коракалпок халқи тарихини ўрганишда тадқиқотчиларга муҳим манба сифатида хизмат этиб келишига сабаб бўлди.

Бердак «Шажара» достонининг фақат тарихий жиҳатдан аҳамиятини таъкидлаб қўйиш бирёкламалик бўлар эди, албатта. «Шажара» - даставвал тарихий-бадиий асар. Шоирнинг ўзига хослиги шундаки, у хоразмлик тарихчи ва санъаткорлар яратган «шажара»лар доирасида ўралашиб, улар яратиб кетган маълумотлар доирасида қолиб кетмайди, балки тарихий фактларни ўз асари тўқимасининг асоси қилиб олган ҳолда тарихий-бадиий эпик полотно яратади. Бу табиий, албатта. Чунки «санъаткорлар ўз ўтмишдошларидан, даставвал, янги воқеликнинг эстетик вазифаларига мос келадиган нарсаларнигина қабул қиладилар». Бердак ҳам «Шажара»ни яратиш йўлида баъзи маълумотларни ўз ўтмишдошларидан олди, бироқ уни давр ва ҳаёт билан боғлади, ўз гоёвий-эстетик мақсадини ифода этиш учун халқ ривоятлари, фольклор материалларини асар тўқимасига киритди ва пировардида жўшқин поэтик илҳом, ҳис-туйғулар ва ақл, доноликни бир нуктага жам қилиб ўз «Шажара»сини яратди.

Бердак ўзининг машҳур асари «Излар эдим» шеърида шундай эътироф этади:

«Чор китоб»дан нари қочдим.

Навоийдан савод очдим.

Фузулийдан дурлар сочдим,

Доноларни излар эдим.

«Чор китоб» дан нари қочдим, Навоийдан савод очдим» мисраларидаги соф иқрорнинг ўзиёқ Бердак учун буюк ўзбек шоири Алишер Навоий, бинобарин мумтоз ўзбек адабиёти қай даражада улкан аҳамият қасб этганлигини яққол кўрсатиб турибди. Бундан келиб чиққан ҳолда Алишер Навоийни Бердакнинг илк муаллими, унга сўз санъатининг сиру асрорларидан асрлар оша гойибона сабоқ берган, Бердакда оддий меҳнатқаш халққа нисбатан меҳр-муҳаббат фазилатларини тарбиялаган, инсонийликдан сабоқ берган илк муаллим дейиш мумкин.

Бердак машҳур «Аҳмоқ пошшо» достонининг хотима қисмида шундай ёзади:

Кулфат қасрида қаридим,

Султон Суйин, Миралининг

Шоҳу гадонинг баридан,

Дунё ортда қолган экан.

Шоир ўз замонасини «кулфат қасри»га муқояса қилади, шу орқали ўз умрига яқун ясагандек бўлади. У таъкидлайдики, Султон Суйин - Хусайн Бойқаро - шоҳ, Алишер Навоий - Мирали - шоир таъбирича - гадо бўлиб оламдан ўтдилар, бироқ бу зулмат замони уларга ҳам вафо қилгани йўқ. Лекин уларнинг биридан кулфат, халқ бошига гам-алам, иккинчисидан эса мангуликка даҳддор, умри боқий асарлар қолди. Бердак достон ниҳоясида ўзига Миралининг умрини тилагандек бўлади. Энди диққатни Бердак ўз поэзиясида улуг ўзбек шоири анъаналарини давом эттирганлиги нималарда кўринишига, шоир Навоий анъаналарини қай даража ижодий юксалтирганлигига қаратамиз.

Мана Бердакнинг «Халк учун» сарлавхали шеъри. Оригиналда 260 мисрадан ортик бўлган мазкур асарга буюк ўзбек шоири Алишер Навоийнинг машхур «Одами эрсанг демагил одами, они ким йўк халк гамидан гами» афоризмини поэтик эпиграф қилиб олиш

Йигит бўлсанг арслон каби тугилган,
Хамиша сен хизмат этгил халк учун.
Йигит бўлсанг арслон каби тугилган,

Ўзим демай, гамхўрлик кил халк учун. Шеърнинг кейинги бандларида юкоридаги фикр яққол конкретлаштирилиб, чуқурлаштирилиб борилади ва шоир, Алишер Навоий хикматидаги каби, ўз замондошларини «халк дарди», «халк гами» йўлида захмат чекишга чакиради:

Етарсан муродга гар хизмат этсанг,
Элинг йўллаганда хар каён кетсанг,
Хар қачон душманнинг бошига етсанг,
Аянмасдан, хизмат айла халк учун.

Навоий хикматидаги ва Бердак шеъридаги «халк», «халкка хизмат» деган сўзлар ўша феодак жамиятда яшаб фаолият кўрсатаётган барча шахсларга тааллуқли эмас. Улар фақат меҳнатқаш, оддий қора халк сирасига мансуб, унинг манфаатлари йўлида виждонан меҳнат қилган, ўзи мансуб миллат ор-номуси учун тенг талашган, зарур дамларда одамгарчиликнинг барча қонун доираларини ўз ўрнига кўя биладиган одамларнигина «халк» доирасига киритадилар. Бердак фикрича, халк «ишлаб-терлаб бир бурда нон топган», «кўл қаварттан», «арслондек» кучини нгу халк, эл-юрт манфаатларига астойдил сарф қилган, замона зайли туфайли очлик, камбагаллик, қазув, солиқ каби халк гарданига тушган огир офатларга мардона чидаётган, керак пайтларда миллат, эл-элат, она-юрт мустикаллиги йўлида қон кечишга ҳам қодир одамлар. Шоир ана шу одамларни бирликка, дўст-биродарликка даъват этади, халкнинг кучи - унинг дўстлигида деб билади:

Дўстлик билан хар бир ишда шай турсанг,
Жон аямай эл-юрт учун иш қилсанг.
Қайгуланмай, улуг ишга қўл урсанг,
Шунда менинг қўнглим ўсар халк учун.

Бердак ўз асарида замонасидаги эксплуататор синф вакилларини «халк» доирасига киритмасдан, шеърда уларни «душман», «ёмонлар», «номард», «фосик», «бўри» каби номлар билан атади.

Бердак достонида халк орасида қенг тарқалган ривоятларга асосланган ҳолда қозок ва қорақалпоқ халқларини бир отага мансуб икки ўғилнинг фарзандлари сифатида таъриф этади. Бу билан шоир халқлар дўстлиги ва қонқардошлиги қояларини улуглайди, уларни дўст-биродарликда, тотувликда яшашга чакиради. Бердакнинг айни пайтгача қорақалпоқ ва ўзбек тилларида эълон қилинган асарларининг таҳлили қғуни тасдиқлайди. Фикримизнинг исботи учун С.Тойшибаева «қозоқлар ҳаёти тасвир этилган» деб

таъкидлаган «Ойдўс бий» достонига мурожаат этамиз.

Ойдўс бий - тарихий шахс. Машхур ўзбек мумтоз шоири, мохир таржимон Огахийнинг маълумотига караганда, Ойдўс ва унинг карамогидаги кўлдовли уруги Хива хони Мухаммад Амин иннок хокимият тепасида турган даврда (1763-1770) хоннинг «мархамати» туфайли «Кўк ўзакдан Оролгача» бўлган территорияга жойлашадилар. Хонга содик хизмати учун Ойдўс барча коракалпоқлар улусининг хокими мансабига кўтарилади.

«Ойдўснинг Хива хони тарафига ўтиши,- деб таъкидлайди Ўз.ФА хакикий аъзоси С.Камолов,- хоинлик ва соткинликдан бошка нарса эмс эди. У коракалпоқларни хакикатда карама-карши икки лагерга бўлиб кўяди».

Ойдўс ўз халкига карши чикиб, коракалпоқларнинг хали Хива хонига карам бўлишни истамаган уруғларини курул кучи билан бўйсундиришни кувватлаш оркали Хива хонлигининг янги хукмдори Мухаммад Рахимхоннинг (1806-1825) ҳам «мархаматига» сазовор бўлади ва кейинроқ ўзини «Мойли Жангал»дан шимол томонда яшайдиган барча коракалпоқлар хукмдори, яъни «ярим хон» тайинлашларини талаб кила бошлайди. Бирок коракалпоқларнинг бўйсунмаган уруғларини ва Жанга дарё бўйидаги козок уруғларини ўзига бўйсундириб, шимолий чегараларни мустахамлаб олган Мухаммад Рахимхон Ойдўснинг бу талабини рад этади. Бу билан чекланмасдан уни коракалпоқ улусига хокимлик мансабидан ҳам четлаштиради.

Иззат нафси ерга урилган ва алданган Ойдўс шундан кейин халкни ўзига огдириб, Хива хонига карши курашга ўтади. У Сариков ўтов деган жойда 2 мингга якин оилани жамлайди. 1827 йил 29 июлда Кўнгиротни босиб олиш ва хон ноибларини жазолаш учун ўгиллари Ризо ва Тўра бошчилигида 300 отликни жўнатади. Хон аскарлари билан бўлган жангда Ойдўс тарафдорлари енгиледи, Ризо ўлдирилади, Тўра эса кишанланган холда Хива хони хузурига юборилади. Воқеадан хабар топган Ойдўс тарафдорлари орасида парокандалик бошланади ва Ойдўс Кўкон хонидан ёрдам олиб келиш учун йўлга чиқади. Бирок Чирик работ деган жойда хон кўшинлари уларга етиб олади. Ойдўс жангда ўлдирилади.

Бердак тугилган йилда бўлиб ўтган конли фожиалар тарихда ана шундай баён килинади.

«Ойдўс бий» поэмасида эса воқеалар ривожини бошқача берилади. Поэма мукаддимасида Ойдўс бий шаънига «илик» сўзлар айтилиб, унинг шахсияти, халқ олдидаги хизматлари эслатилади. Сўнгра асосий воқеалар тасвирига ўтилади.

Ойдўс бий хузурига Хива хонидан чопар келади. У олиб келган мактубда хон Ойдўсга карата:

Бегис билан Миржикнинг,

Калласин олиб келсин.

Кейин «Мойли Жангал»дан,

Нарёгин Ойдўс сўрасин

деб ёзганлиги маълум бўлади. Мансаб ва мавқеа йўлида хар қандай ифлос ишлардан кайтмайдиган Ойдўс Хива хонининг бу мактубини олгач, ўз укалари Бегис ва Миржикни ўлдириш хусусида ўйлаб кетади. Бу пайтда Бегис ва Миржик, акаси Ойдўс хонга сотилиб кетгандан кейин, меҳнаткашларни хонга карши кўзголонга тайёрлаш харакатида эдилар. Шоир Ойдўснинг мактубни олгандан кейинги психологиясини яхши акс эттиради. Поэмадаги асосий воқеаларга туртки берувчи бадиий тугун ана шу тарика яратилади.

Ойдўс эрта сахарда туриб Миржик ва Бегисни уйготади ва «маслахатлик махфий иш» борлигини айтиб, кирга чикиб келишни таклиф килади. Содда Бегис ва Миржик ўша жойда золим тошбагир ака хийласининг курбони бўлишади. Ойдўс укаларининг каллаларини хуржунга солиб Хивага, хон хузурига караб йўлга чиқади. Бердак «кахрамони»нинг бу килмишига локайд эмас. У ўз укаларининг котили даражасигача маънавий тубанлашган Ойдўсни каттик коралайди.

Ойдўснинг Хива шаҳрида бир махрам дўсти бор эди. У Ойдўсга хат жўнатилганидан хабардор бўлган, лекин бу хийладан Ойдўсни огох эта олмаган эди. Махрам Ойдўс Хива тупрогига кадам кўйганлигини билиб, унга пешвоз чиқади ва юз берган фожиадан огох бўлади. Махрам унга бу хат хоннинг хийласи эканлигини, шу йўл оркали хон ҳам Ойдўсдан, ҳам унинг курашчан укаларидан биратўла кутулмокчи бўлганлигини ошкор этади. Бирок Ойдўс ишонмайди ва хон саройига йўл олади.

Баланд кўча, паст кўча,
Оралаб энди боради,
Хивалик ёш болалар,
Ойдўсга тупрок сочади.
Шунда ҳам нодон, билмайди.

деб куюниб ёзади шоир. Тарихий маълумотларга караганда, Ойдўс ўз иниси Миржикни 1810 йилда Мухаммад Рахимхон хузурида ўз кўли билан ўлдирган. Поэмада эса, шоир хаёт хакикатидан биров четлашган бўлса-да, бирок бадийлик жихатидан, яъни поэмадаги асосий гоёни - Ойдўс вахшийлиги, конхўрлиги ва маънавий тубанлигини - якка бир хукмдор шахс фожиасининг сабабларини очиб беришда, мантикан тўғри йўлдан боради.

Ойдўс хоннинг хузурига кирганда хон унга хатто «келдингми?» ҳам демайди, совуккина муомала килади. Калла солинган хуржунни хон хузурида колдириб, Ойдўс махрам дўстининг уйига келади. Хивалик дўсти унга яна бир хакикатни очади: хон укаларини катл килган Ойдўсни ўлдирмокчй эканлигини айтади. Бу хабарни эшитган Ойдўс Хивадан чикиб кочади. У юртига боргач, 60 коракалпок бийини чакириб маслахат килади ва уларни хонга карши курашга чакиради. Бийлар ўз олдиларига кўйилган олмадан биттадан еб, Ойдўсга содиклигини билдирадилар. Нихоят, хон ва Ойдўс лашкарлари орасида конли курашлар бошланиб кетади. Лекин кучлар тенг эмас эди. Ойдўс кўшинлари чекиниб, бир кичик калъани мудофаа кила бошлайдилар. Хон хийла ишлатади: камалда ётган Ойдўс аскарлари томон замбаракдан ўк эмас, «кора пул» солиб орттиради. Натижада Ойдўс кўшинлари хоинлик хоинлик килиб хон тарафига ўтишади. Ойдўс кочади, бирок йўлда хон аскарлари томонидан ўлдирилади. Хива мадрасаларида таълим олаётган Ойдўснинг Тўра ва Риза исмли фарзандлари кирк йигити билан Хивадан бош олиб кетадилар. Улар ҳам конли курашларда халок бўладилар. «Ойдўс бий» поэмасининг кискача сюжети ана шундай. Бу поэмага асос килиб олинган тарихий воқеалар ва шоир бадий тафаккури натижасида яратилган бадий тўкималарни бир-бири билан таккослаш Бердакнинг эпик тасвирлаш санъати юксаклигини кўрсатади. Бердак «Ойдўс бий» поэмасида козок халки хаётига тааллуқли воқеаларни эмас, балки коракалпок ва ўзбек халки хаётининг реал манзараларини, муштарак воқеликни санъаткорона тасвирлаб берди.

Бердакнинг «Омонгелди» ва «Эрназар бий» поэмаларида ҳам коракалпок халкининг ўзбек халки билан муштарак хаёти тасвирланади. Масалан, «Омонгелди» поэмасида

тасвир этилган воқеалар Кўкон хони саройида бўлиб ўтади. Поэманинг асосий конфликти ҳам худди «Ойдўс бий» поэмасидаги каби коракалпок халкининг ўз ҳақ-хуқуқларини, миллий мустақилликларини ҳимоя қилиш йўлидаги кураши асосига қурилади: бир томонда хонлик ҳукмдорлари, иккинчи тарафда коракалпок халки манфаатларини ҳимоя қилувчи халқ сардорлари. Бу беомон курашларда, ҳаёт ҳақиқати каби, халқ сардорлари мағлубиятга учрайдилар, бироқ халқ орасидан яна уларнинг ишини давом эттирувчилар етишиб чиқаравердилар. Жумладан, «Омонгелди» поэмасининг қисқача мазмуни шундай: Кўкон хони Музаффар ўз қарамоғидаги коракалпок халқидан ўзига қиз тортиқ қилишни сўрайди. Ҳукмдорнинг бу талаби табиатан мағрур халққа ёқмайди. Қоракалпоқлар ҳукмдори Ҳасан оталиқ хоннинг олдига бориб, унга коракалпоқлар ўз қизларини бермасликларини дадил айтади. Газабланган хон Ҳасанни дорга остиради. Ана шу пайтда коракалпок халқи қасос олишга отланади. Халқ орасидан чиққан доўрак Омонгелди ўз тарафдорлари билан Кўкон хони саройига ҳужум қилиб, хоннинг бошини қесиб келтиради. Бердак ўз замондошларини Омонгелдидай доўрак бўлишга, халқ иши, миллий мустақиллиги ва ор-номусини Омонгелди каби ҳимоя қилишга даъват этади:

Омонгелдидай бўлмоққа,
Бориб хондан хун олмоққа,

Қалла қесиб, қон олмоққа
Қай бирининг чаманг қелди?

Бердак ўзининг «Ахмоқ пошшо», «Равшан», «Омонгелди» каби асарларида тасвирлаб берган ҳодисаларга ўхшаб кетадиган воқеани чуқур дард билан қуйлаб беради. Бахши қуйлаган ҳикоятнинг қисқача мазмуни шундай: Аму соҳилидаги хонадонларнинг бирида Гулбиби исмли қиз вояга етибди. Унинг бекиёс гўзаллиги, сулувлиги ҳақидаги овозалар кўп элларга таралади. Харамда жуда кўп хотинларга эга бўлса-да, золим Хива хони Гулбибининг маишатбоз хонни ўз ёнига йўлатмайди, мантиқан тўғри мулоҳазалар орқали хоннинг маънавий ярамаслигини фош қилади. Даргазаб бўлган хон ўз ясовулларини чақиртириб, Гулбибинини аёвсиз жазолатади: қизни қанчал устига яланғоч ётқизиб, устидан қайноқ сув қуйишади. Шу тариқа элнинг бир бегуноҳ фарзанди қожиали ҳалок бўлади ... Бахши Гулбиби ҳақидаги ҳикоясини тугаллар экан, Ойсанамлар тўйига қелган ёшу қарини янги, порлоқ ҳаёт қадрига етишга қорлайди.

Маълум бўладики, Миртемир дoston бадиий тўқимасида қаламга олган Гулбиби қожиаси Бердакнинг «Ахмоқ пошшо» дostonидаги Гулим тақдирини эслатади. Маълумки, Гулим ҳам худди Гулбиби сингари оёқ-қўли банд ҳолда мажбуран Хива хони ҳузурига қелтирилади ва бу даргоҳда ёш умри ҳазон бўлади. «Равшан» дostonининг бош қаҳрамони Равшан ўз ор-номусини мардларча ҳимоя қилади. Демак, Миртемир ҳаёт ҳақиқатини асос қилган ва Бердак поэзиясига суянган ҳолда коракалпок мавзуидаги бу илк асари орқали Ҳоразм воҳасида яшаган меҳнатқашларнинг икки даврдаги икки хил ҳаёт тарзини битта асар мундарижасига жо этди ва коракалпок халқи турмуши, урф-одатлари ва анъаналарини чуқур ўрганган ҳолда оригинал асар яратиб, адабиётшуносликда таъқидлаганидек, 30-йиллар ўзбек поэзиясида коллективлаштириш мавзуига сезиларли ҳисса бўлиб қўшилган бу дostonини яратди.

Бердак асос солган адабиёт ўз замонасида гуллаб-яшнади. Қоракалпок адабиётида Бердак анъаналарининг қонуний эгалари бўлган жуда кўп истеъдодлар етишиб чиқди.

Бир вақтлар нисбатан кам тараккий этган, бадий ижодиётнинг катор жанрлари бўлмаган коракалпок адабиёти айна пайтда проза, поэзия ва драматургиянинг барча сохалари ривожланган санъаткорларни етиштириб берган, кардошлар хамкорлигида тобора юксакликка кўтарилаётган, бадий сўзнинг нодир асарларини кашф этаётган адабиётдир. Бердак ижоди фақат коракалпок адабиётидагина эмас, балки бошқа халқлар, жумладан ўзбек халқи орасида ҳам ўз издошларини топаётган ижоддир. Бутун умр меҳнаткаш халқнинг орзу-умидларини, унинг дардини тараннум этган бахши ва шоир Бердак номи, унинг мангуликка мансуб асарлари ўзбек санъаткорларига ҳам азиз ва севимли.

Карши давлат университетининг катта ўқитувчи А. Хамдамов